

Nâzım ve Muhsin

Hikmet Yaşar Yenigün

Nâzım Hikmet, Ece Ayhan'ın deyimiyle “sinemayla uzun süre içli dışlı ilgilenen ilk Türk ozanı”dır. Sinema ve tiyatro Nâzım Hikmet'in yaşamında her zaman var olmuştur. Her iki alanda da eserler vermiştir. Bu konuda uzun yıllar birlikte çalışmalar yaptığı yakın dostu modern Türk tiyatrosunun kurucusu olan aktör ve rejisör Muhsin Ertuğrul'dur.

Nâzım Hikmet'in ilk tiyatro tutkusu çocukluk yıllarında İstanbul'daki sünnet düğünlerinde seyrettiği Karagöz ve Meddah'la başlar. Gençlik yıllarında İstanbul'daki tiyatro kumpanyalarını izler ve sanatçılarla dostluk kurar. Piyes yazmaya karar verir, ilk yazdığı oyun “Ocakbaşı”dır. Bunu “Taş Yürek”, “Bir Ölü Evi”, “Kafatası” ve diğer oyunları izler.

Süreyya Paşa sinemasının müdürlüğünü yapan babası Hikmet Bey, film tanıtımına, sinema haberlerine ve eleştiri yazılarına yer veren “Le Courrier du Cinema/Sinema Postası” adlı Osmanlıca-Fransızca bir dergi çıkarır. Nâzım bu dergide kendisine yardım eder.

*Belgesel film yönetmeni

1892’de İstanbul’da doğan Muhsin Ertuğrul gençlik yıllarında tiyatroya ilgi duyar. Tepebaşı Tiyatrosu’nda temsiller veren Burhaneddin (Tepsi) Kumpanyasında işe başlayarak Conan Doyle’ın “Sherlock Holmes” piyesinde Bob rolüyle oyuncu olarak tiyatro sahnesine ilk adımını atar. Bu toplulukta aktör olarak çalışan Vahram Papazyan, Ertuğrul’un Avrupa’ya gitmesini, tiyatroyu orada görüp tanınmasını ve araştırmasını tavsiye eder. 1911’de Paris’e giden Ertuğrul bir süre orada kalır. Comédie Française başta olmak üzere çeşitli tiyatro gruplarının ve Rus topluluklarının oyunlarını izler. Sinemaya karşı ilgilidir, Fransız sinemasını inceler. Bazı filmlerde figüranlık yapar.

İstanbul’ a döndükten sonra tiyatro çalışmalarına hız verir. 1912 yılında sahneye koyduğu Hamlet ilk reji denemesi ve ilk başrolüdür. Bir anda büyük bir ün kazanır.

Memet Fuat, Muhsin’in oyunculuğunun şöyle karşılandığını ifade eder: “Ertuğrul Bey, Hamlet rolünü kendisi gibi pek genç bir sanatkâr için büyük bir muvaffakiyetle eda etti. Kendisinde henüz filizlenmekte olan büyük bir sanatkâr ruhu var.”

Muhsin Ertuğrul’un Nâzım Hikmet’le olan dostluğu 1923 yılında Nâzım’ın “Leblebici Horhor” filminin senaryosunu yazmasıyla başlar. Nâzım o yıllarda “Mümtaz Osman” takma adıyla film senaryoları yazmaktadır. Film Venedik 2. Uluslararası Film Şenliği’ne katılıp onur belgesi alır. Bu, Türk sinemasının yurt dışında kazandığı ilk ödüdür.

Nâzım 1925 yılında Ankara’da İstiklal Mahkemesi’nde açılan davada gizli örgüt üyesi olduğu gerekçesiyle yargılanarak “on beş yıl kürek cezası”na mahkûm olunca ülkeden ayrılarak Sovyetler Birliği’ne kaçar. İkinci kez gittiği Moskova’da tiyatro denemelerine başlar. Şiirin yanı sıra tiyatroyla da yakından ilgilenir. Devrim sonrasında ilk gerçekçi ve devrimci estetik anlayışının ürünlerini veren Stanislavski ve Meyerhold’dan çok şey öğrenir, tiyatroya olan ilgisi giderek artar.

Türkiye’de kurulan genç Cumhuriyet batı normlarında kültür-sanat kurumları oluşturma çabasıdadır. Nâzım Hikmet’in yakın arkadaşı Vâlâ Nurreddin, Muhsin Ertuğrul’un yeni şekillenen Sovyet tiyatrosunun verilerinden yararlanmasını fikrini ortaya atar ve onun Moskova’ya davet edilmesinde Türk tiyatrosu için büyük yarar görür.

Muhsin Ertuğrul’un Rusya’ya gelip tiyatro ve sinemacılıkta çalışması için bize sempatisi olanlar nezdinde nüfuzumuzu kullandık Nâzım’la... gelince kendisiyle modern tiyatroları seyrettik. Ve ünlü rejisörümüzün iyi şartlarla angaje edilmesi için Nâzım çırpındı...

Muhsin Ertuğrul 1925-1927 yılları arasında Rus tiyatrosunu ve sinemasını incelemek üzere eşi ve rol arkadaşı Neyyire Neyir'le birlikte Moskova'ya gider. Sovyet Devlet Sanat Akademisini ziyaret ettikleri gün akademinin anı defterine şunları yazar: “Moskova uyanan dünyanın yeni kalbidir. Ben yaptığım bu ziyarette yeni inançlarımın ışıklarını buldum.”

Nâzım Hikmet kendisinden 10 yaş büyük, deneyimli, bilgili olan ve çok değer verdiği bu sanat adamını hiç yalnız bırakmaz. Sovyet tiyatrosunu yöneten dünyaca ünlü sanat adamlarının uygulamalarını görmesi, en iyi koşullarda ağırlanması ve özlediklerini elde etmesi için büyük çaba harcar. Eğitim Komiseri Lunaçarski ile görüşürler. Lunaçarski kendilerine çeşitli mektuplar hazırlayarak Rus tiyatrosunun kapılarını ardına dek açar. Muhsin Ertuğrul, Stanislavski, Meyerhold ve Tretyakov'la tanışır, çalışmalarını izler.

Bu konuyla ilgili yazılmış kitap, makale ve diğer kaynaklarda Nâzım Hikmet'ten hiç bahsedilmediğini neredeyse onun katkılarının görmezden gelindiğini görüyoruz.

Muhsin daha sonra Sovyet Rusya'daki izlenimlerini 1936 yılında Darülbedayi dergisinde yazarak Nâzım ve dostlarının yardımıyla yaptığı incelemelerden çok memnun kaldığını kısaca anlatır.

Nâzım Hikmet, Muhsin'e film yapması için ilişkilerini kullanarak kapıları aralar. Muhsin'in sinema bilgisinden etkilenen Rus sinemacılar kendisine yönetmenlik teklif ederler. Lunaçarski'nin desteğiyle Moskova'da Goskino (Devlet Sineması) Stüdyosunun senaryo bölümünde yönetmen olarak çalışmaya başlar. Stanislavski ve Meyerhold'un çalışmalarını izler. Goskino Tiyatro Kumpanyasından Vladimir Gardin'in önerisiyle Sergey Ayzenştayn'ın çalıştığı odanın bitişiği Muhsin Ertuğrul'a tahsis edilir. Kızıl Ordu'da afişçilik, dekoratörlük, İşçi Tiyatrosu yönetmenliği yapmış olan mühendis Ayzenştayn daha sonra “Potemkin Zırhlısı” adlı tüm zamanların en iyi filmini çekecektir. Muhsin Ertuğrul 1926'da ilk kez sahnelenen “Kükre Ey Çin” adlı oyunun provasında hazır bulunur. Moskova'nın sert iklimine alışamayan eşi Neyyire'nin hastalanması üzerine Mart 1926'da Tretyakov'un desteğiyle daha sıcak bir iklime sahip olan Odesa'ya geçerek Vufku (Genel Ukrayna Foto-Sinema) Stüdyolarında yönetmen olarak çalışmaya başlar. Rusya'da kaldığı süre içinde Eisenstein, Pudovkin ve Dziga Vertov gibi yenilikçi sinema adamlarını inceler. 1925'te Odesa ve Bakü'de yönettiği ilk film “Tammilla” 10.000 altın rubleye mal olur. Bir yıl sonra Moskova'da çektiği ikinci filmi “Spartakus” 20.000 altın rubleye mal olur. Bu filmler başarılı olmaz ve beklenen ilgiyi çekmez.

Özellikle Spartakus Türk yönetmen, Alman kameraman ve Rus oyuncu-

larla gerçekleştirilmiş bir Roma dönemi filmidir.

Spartakus beğenilmez ve olumsuz eleştiriler alır: “Bilgisizlik, kültürsüzlük ve taklitçilik yapılmış bir film. Öfkelenmek yersiz, eleştirmek gerek, olup olacağı Roma hayatını anlatan bir dram, eğer bir imkân olup Romalılar dirilip Spartakus’u seyretmeye gelmiş olsalar; kuşkusuz ‘Ne güzel bir güldürü filmi’ deyip kahkahayı basarlar. Ama bizim seyircimiz gülmüyor, bir facia gösteriliyor diye düşünüp kalıyor.”

Jean Mitry kitabında filmi “Muhsin Ertuğrul’un epik özellikler taşıyan ilk filmi Spartakus çok zayıf bir eserdir.” sözleriyle eleştirir.

Nâzım Hikmet Muhsin Ertuğrul ile dostluğunu ilerletse de, bu iki filmin de yapımında kendisini dışarıda tutar. O, Nâzım için sanatın bilim ile olan bağlantısını anlamış, görüş sahibi tek kişidir.

Muhsin, Nâzım’ı hem etkiliyor hem de ondan yararlanıyordu. Oyun yazması konusunda onu çok yüreklendirir. Nâzım’a “Şairler çok iyi oyun yazarlar, sana yüzlercesinin adını verebilirim. Bir kere dene, sonra bırakamazsın sahne eserini.” der. İlerde İstanbul’da sürececek çalışmalarının ilk tohumları o günlerde Sovyetlerde atılır.

Nâzım piyes yazmayı sürdürür. Nikolay Ek ile “Çalı Süpürgesi” anlamına gelen “Metla” tiyatrosunu kurar. Amacı Lenin’in kitaplarını sahneye koymaktır. “Kafatası” oyununun ilk denemesini Metla için yazmasına karşın piyes oynanamamıştır. Nâzım’ın tiyatro ve sinemayla olan ilgisi yaşamı boyunca sürer. Moskova’da evlendiği son eşi Vera Tulyakova ile tanışması da bir senaryo çalışması için gittiği stüdyoda başlamıştır.

Muhsin, Rusya’dan döndükten sonra Darülbedayi’nin başına geçer, “Şehir Tiyatroları” adıyla yeniden düzenler ve bir kimlik kazandırır. Batı normlarında yeni bir sanat kurumuna dönüştürür.

Türkiye’de sinemacı olarak çalışmaya başlayan Muhsin Ertuğrul Kemal Film ve İpekçilerin kurduğu İpek Film adına filmler çeker.

Nâzım’ın Ertuğrul Muhsin’le olan dostluğu İstanbul’da da sürer. Nâzım, İpek Film stüdyosunda kendisine asistanlık yapar. Bir dönem seslendirme yönetmenliğini tümüyle Nâzım sürdürür. Muhsin çektiği filmlerde (Bir Millet Uyanıyor) Nâzım’ı yönetmen yardımcısı olarak alır. Nâzım, İpek Film stüdyolarında yoğun bir çalışma sürecine girer. Seslendirme yönetmenliği, rejisi asistanlığı, senaryo ve operet yazarlığı yapar. Yaptığı seslendirmelerde Ferdi Tayfur ve Adalet Cimcoz’u ön plana çıkartarak ün kazanmalarını sağlar.

Her soruna çözüm üretme yeteneği olan Nâzım, çekim mekânlarını bulur, senaryo yazar, diyaloglardaki dil açısından sorunlu yerleri düzeltir, şarkı

sözlerini akıcı hale getirir, dekor boyar. İpekçiler Muhsin Ertuğrul'un çektiği "Bir Millet Uyanıyor" adlı filmde başarılı bir çalışma sergileyen Nâzım Hikmet'e de film çekirtmeye karar verirler.

1933 yılında "Bir Düşün Gecesi-Kanlı Nigar"ın yönetmenliğini Nâzım yapar ve yönetmenliğini kanıtlar. Ardından "İstanbul Senfonisi" ve "Bursa Senfonisi" adlı iki belgesel film daha yapar.

Nâzım, Darülbedayi'de oynanan ilk oyunu "Kafatası"nın öyküsünü şöyle anlatır:

Evde hasta yatıyordum. Yoldaşlar tevkif edilmişti, İstanbul'da Polis Müdürlüğünde çıplak göğüsleri cıgara ateşiyle yakıldıktan, tabanlarının derisi sopayla soyulduktan, koltuk altlarına kaynar yumurta konulduktan sonra, yargılanmak için İzmir'e gönderilmişlerdi. Alabildiğine öfkeliydim, kaderliydim, alabildiğine hastaydım ve meteliksizdim. Kapım açıldı Büyük Türk rejisörü Ertuğrul Muhsin içeri girdi.

"Hazır piyesin var mı?" Dedi

"Var," dedim

Oysa yoktu.

"Bir haftaya kadar verebilirsen sahneye koyabilirim," dedi.

"Olur," dedim.

O günkü anti-komünist terör havası içinde benim bir piyesimi, İstanbul'un biricik gerçek tiyatrosunda oynamak isteyişine şaşmadım. Dostumdu. Ben dostluğa inanırım. Muhsin gittikten sonra bir hafta içinde ne yazabilirim diye düşündüm. Aklıma polisin eline geçip yitirilmiş "Kafatası" piyesimin konusu geldi. Yalnız maddi değil, manevi değerleri de mal yapıp pazara çıkaran kapitalizm...

Muhsin Ertuğrul "Kafatası"nın, hiçbir yabancı tiyatro yazarının etkisi altında kalınmadan yazılmış ilk oyunumuz olduğunu söyler.

1938 yılında 28 yıla mahkûm olan Nâzım hapse girince Muhsin Ertuğrul ve İpekçiler Nâzım'a çevirmesi için oyunlar göndererek, film senaryoları yazdırarak yardım ederler. Nâzım iyi Rusça bildiği için hapisanede Sovyetlerden alınan filmlerin Türkçe altyazılarını çevirir. Takma adla senaryolar, operet şarkıları yazmayı sürdürür. Filmlerin alt yazı çevirilerini yapar.

Böylesine uzun süren, birlikte üretimin ve dayanışmanın söz konusu olduğu bir dostluğun ne yazık ki belgeleri yoktur. Nedendir bilinmez, bu yazıyı hazırlamak üzere yaptığım araştırmalardan sağlıklı bir sonuç aldığımı söyleyemem. Bendeki izlenim, bu ilişkinin özellikle görmezden geldiği yolunda olmuştur.

Tarihin yeniden şekillendiği böylesine bir dönemde ayrıcalıklı biri olarak kendisine sunulan olanakları yeterince değerlendirememiş olan Muhsin Ertuğrul ne yazık ki Rusya'dan dönüşünde bu birikimlerini ve ilişkilerini Türkiye'ye taşıyamamış ve sinemanın gelişmesi için yeterli bir çalışma yapamamıştır.

Bugün ne yazık ki bu iki sanatçının çalışmaları ve dostlukları üzerine elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhsin Ertuğrul ve Nâzım Hikmet dostluğu başlı başına bir araştırma konusu olarak genç kuşakların başucunda duruyor. Umarım birileri bir gün bu konuda ciddi bir çalışma yapar.

Kaynakça:

Darülbeydi Dergisi 1937-1935-1936-1937.

Memet Fuat, *Nâzım Hikmet*, 2000.

Prof. Dr. Âlim Şerif Onaran, *Muhsin Ertuğrul Sineması*, 1981.

Türkkaya Ataöv, *Nâzım'ın hasreti* , 1977.

Kemal Sülker, *Nâzım'ın Gerçek Yaşamı*, 1977.

Vâlâ Nureddin, *Bu Dünya'dan Nâzım Geçti*, 1965.

Oğuz Makal, *Beyazperde ve Sahnede Nâzım Hikmet*, 2003.